

“МОВА ВОРОЖНЕЧІ” В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ 2014–2015 РОКІВ ТА НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ УКРАЇНЦІВ

В'ячеслав Гнатюк

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Гнатюк В., 2015

Розглянуто проблему розширення лексичного складу “мови ворожнечі” під час російсько-української війни 2014–2015 рр. Досліджено причини поширення пейоративів із коренем “укр.” (“укри”, “укропи”) та обґрунтовано неприйнятність переймання образливої назви “укроп” свідомими українцями, а також доведено невідповідність емблем з кропом на одностроях українських вояків традиційній національній рослинній та військовій символіці. Вказано, що вживання російських нецензурних висловів в антипутінських слоганах і аббревіатурах, що з'явилися під час війни 2014–2015 рр., ображають національну гідність українців, які вживають ці вирази.

Ключові слова: “мова ворожнечі”, національна гідність, національна самосвідомість, “укроп”, кріп, рослинна символіка, військова символіка.

In the article the new ukrainian and russian words belonging to “hate speech” that had appeared during the Russian-Ukrainian war 2014–2015 are concerned. The conclusion is drawn that these words were created both by loyal Ukrainians and separatists of LNR-DNR along with Russian Federation citizens. The words created by Russian separatists' participants of the conflict have more the sens of xenophobia than those from Ukrainian part. These words from the separatists' part are: *banderivtsi*, *banderlogi*, *ukry*, *ukropy*, *ukropiteki* and others. From the ukrainian part the most used words are: “*kolorady*”, “*separy*”, “*tery*”, “*lugandony*”, that define ironically the separatists concerning their political position, symbolism, locality.

Mostly the separatist use to call the Ukrainians as “*ukropy*” that sounds in Russian like homonym of the fennel. This nickname gradually forces out the other nickname “*khakhly*” that define the Ukrainians as the people very week and inoffensive. Now, during the war, Russian citizens and separatist saw the Ukrainians as the brave soldiers that's why they created the new nicknames forming them from the official name of the Ukrainian nation.

But some Ukrainians liked the word “*ukrop*” interpreting it as abbreviation of ukrainian words “*ukrainskiy opir*” (ukrainian resistance) or “*ukrainska opozytziya*” (ukrainian opposition). But to interpret the russian word as ukrainian abbreviation is not possible, it's nonsense. It shows that some russian-speaking Ukrainians have the forked consciousness. It's a result of a long colonial dependency of the ukrainian people from the Russian empire.

That humiliating nickname is offensive for Ukrainians and it's very strange that the command of ukrainian army introduced the image of fennel as a symbol of Ukrainian troops. That is not a traditional Ukrainian plant or military symbol. Those are mostly a bunch of guelder-rose and a kossak with a musket.

Key words; “hate speech”, national self-consciousness, national dignity, “*ukrop*”, fennel, plant symbolism, military symbolism.

Кожну війну породжує і живить ненависть між ворогами, і ця ненависть завжди виявляється в специфічних, переважно образливих назвах і словесних зворотах, що ними супротивники характеризують один одного. Такі вислови називають “мовою ворожнечі” (“hate speech” – англ.) За визначенням російського мовознавця А. Шмельова, це – вирази, що містять негативну оцінку всіх представників певної соціальної групи, об'єднаної за ознакою статі, раси, мови, етнічного походження, релігійної приналежності і т.п.” [1].

У процесі багатосотлітніх українсько-російських стосунків сформувався стійкий лексичний корпус “мови ворожнечі”, якою представники обох народів висловлювали свою зневагу й зверхність один до одного. Це такі слова, наприклад, як загальновідомі прізвиська “*хахли*”, “*кацапи*” та похідні від них “*Хахляндія*”, “*Кацапщина*” (вар. “*Кацапія*”). Пізніше до них додалися “*мазепинці*”, “*малороси*”, “*москалі*”, “*петлюрівці*”, “*бандерівці*” (“*бендери*”), дещо м'якші форми – “*западенці*”, “*вуйки*”, “*гуцули*” (останнім словом часто називали

всіх уродженців західних областей). Деякі із згаданих слів (“мазепинці”, “пеллурівці”) майже вийшли з ужитку, мірою того, як віддалилися історичні постаті, від прізвищ яких були утворені ці прізвиська. Решта залишаються актуальними й понині.

За доби незалежності, унаслідок цілеспрямованої політики комуністично-олігархічних режимів на розкол українського суспільства задля захоплення й утримання політичної влади, штучно влаштовувалися конфлікти між групами населення за територіальною й національною ознакою, що відобразилося і в творенні свіжих неологізмів-пейоративів (іронічні, зневажливі назви – лат.) Так з’явилися “свідоміти”, “нацики”, “бандерлоги”, “ватники”, “майдауни”, “Даунбас”, “фашисти”, “рашисти” (“російські фашисти”), “Раша”, “Рашка” (від англ. Russia) тощо.

Російсько-українська війна 2014–2015 років додала свою лепту в розширення лексичного складу “мови ворожнечі” між українцями й росіянами, що виникла на ґрунті взаємних негативних етностереотипів. Одночасно з початком війни в середовищі сторін протистояння виникли й швидко поширилися образливі назви-неологізми представників ворожого табору. З боку патріотичних сил – це “сепари”, “тери” (скорочення від слів “сепаратист”, “терорист”), “лугандони”, “колоради”, “палаченці” (перекручене “ополченці” – від рос. “палач” – кат), активізувалися образливі назви “ватники”, “рашисти”, виник цікавий варіант “вишиватники”, яким у проукраїнському таборі називають пасивних псевдопатріотів, які, будучи начебто прихильниками незалежної України, далі живуть за “совковими” стереотипами.

З боку російсько-сепаратистських банд – активізувалися назви “ба(Е)ндери”, “фашисти”, щодо українських вояків почали застосовувати слово “карателі”, виникли й швидко набули популярності пейоративи з коренем “укр”: “укри”, “укрофашисти”, “укропи” (останній вживається найчастіше в усному мовленні й на сайтах сепаратистів), “укропня” і навіть “укропитеки” (від гр. “пітекос” (“мавпа”) [2]. Відповідно – разом із традиційними зневажливими назвами сусідніх територій (“Хахляндія”, “Кацапщина”), з’явилися й нові – “Укропія”, “Луганда”. Активно експлуатуються в усному й писемному мовленні давно відомі пейоративи, що вже стали традиційними: “хахол”, “кацап”, “москаль”, “московіт”, проте вживаються вони набагато рідше від зазначених вище неологізмів.

Значімо відразу, що пейоративи періоду війни 2014–2015 рр. з українського боку майже не мають етнічного забарвлення, висловлення ненависті до росіян як до нації, що зумовлене, на нашу думку, природною високою толерантністю українців до представників інших національностей, а також тією

обставиною, що значна частина добровольців і військовиків ЗСУ – російськомовні, багато серед них є й етнічних росіян. Тому в принизливих прізвиськах своїх супротивників українці підкреслюють переважно антидержавну злочинну діяльність сепаратистів (“сепари”, “тери”, “палаченці”), їхню символіку (“колоради”), місце походження чи проживання (“лугандони”), соціальну недорозвиненість, відсталість, “совковість” (“ватники”, “Луганда”, “Даунбас”).

Що ж до сепаратистів, то вони в створених ними зневажливих прізвиськах супротивників передусім підкреслюють свою ненависть до української нації, тобто етнічний компонент тут відіграє провідну роль (“ба(Е)ндерівці”, до яких зараховують уже всіх мешканців України, “бандерлоги”, а також усі пейоративи з коренем “укр”: “укри”, “укропи” тощо). Такий слововжиток у “мові ворожнечі” корелюється з ненавистю сепаратистів до всього українського, з етноцидом українців, який відкрито проводиться на окупованих територіях т.зв. ДНР/ЛНР [3].

Ці слова по-різному пояснюються та інтерпретують в українській і російській публіцистиці, з’являються тлумачення їх у статтях журналістів та у Вікіпедії, [4], але суто наукових розвідок про цю специфічну лексику ще немає. Це й зрозуміло: війна триває лише рік, обставини динамічно змінюються, повсякчас виникають усе нові й нові неологізми, науковці нагромаджують фактичний матеріал, який допоможе значною мірою зрозуміти сутність конфлікту, його рушійні сили, етно- й соціостереотипи сторін, які беруть у ньому участь, та їхніх симпатиків. Для етнолінгвістів, соціолінгвістів, етнопсихологів, етносоціологів це непочате поле роботи.

Як один із перших кроків у науковій інтерпретації зазначеної проблематики автор ставить за мету в цій розвідці виявити специфіку вживання окремих слів і виразів т.зв. “мови ворожнечі”, що з’явилися в період російсько-української війни 2014–2015 років, та зіставити факти вживання цих слів із культурними традиціями, рівнем національної самосвідомості й гідності українців.

Наші завдання полягатимуть у спробі з’ясування особливостей вживання пейоративів з коренем “укр” та матюкливих виразів про президента РФ В. Путіна.

Як уже відзначалося [5], новостворені пейоративи “укри”, “укропи” за своїм значенням певною мірою відрізняються від традиційного “хахли”, що пов’язане, на нашу думку, з деякими змінами в сприйнятті української нації російсько-імперським колективним несвідомим, які сформувалися упродовж теперішньої війни.

У свідомості росіян слово “хахол” асоціюється з етнічно неповноцінним типом зі смішною для них мовою, яка видається їм перекрученою російською. Хахол – тупуватий простак, хоча й хитрун, позбавлений почуття власної гідності. Він ідеально надається на роль блазня, здатний безкінечно терпіти глузування і ніколи не ображається, бо є боягузом і захланником – усе стерпить заради матеріальної вигоди. Еталон такого хахла для росіянина – відомий сценічний персонаж Тарапунька.

Проте, коли цей Тарапунька у запеклих боях з агресором перетворюється на “кіборга”, коли він героїчно захищає свою землю, міцно дає по зубах імперській наволочі – називати його “хахлом” уже якось не випадає, бо цей колись безхребетний, безнаціональний хахол набув виразних ознак представника самодостатньої і гордої нації, мужнього захисника своєї Батьківщини – України. Тому нове глумливе ймення українців (“укри”, “укропи”) підсвідомо виникло в головах сепаратистів уже на підставі офіційної назви титульної нації України.

Зіграло тут свою роль і протиставлення сепаратистами себе державі Україна та її громадянам, серед яких були не тільки етнічні українці (“хахли”), але й представники багатьох інших національностей, що визнають законною чинну владу й поділяють ідеї унітарної соборної суверенної української держави. Тобто сепаратисти в цій ситуації протистоять усім громадянам України різних національностей.

Пейоратив “укроп” має додаткову знижувальну конотацію, оскільки викликає в свідомості російськомовних людей асоціацію з омонімічною назвою городньої рослини, а значення цієї рослини в побуті є доволі – таки тривіальним, невиразним, малозначущим, оскільки вона не має жодних естетичних принад, життєво важливого значення в раціоні харчування людей. Про такі другорядні сільгоспкультури, без яких можна спокійно обійтись у повсякденному житті, як-от, наприклад, про мак, народ дещо зверхньо висловився: “Сім літ Бог маку не родив – да й голоду не було!”. І це при тому, що мак має в народній свідомості високі естетичні властивості, часто використовується в порівняннях, які підкреслюють красу, вродливість суб’єктів, з якими він порівнюється: “...Морозенко-козаченько, / Як мак, розпускався...” [6, 30].

Кріп же в народній свідомості не володіє жодними цінними естетичними властивостями, тому й ставлення до нього було відповідним – невиразним і байдужим. Він зовсім відсутній у національній символіці та серед паремій [7]. Зіставмо, наприклад, такі порівняння: “Хлопець, як дуб (явір, мак)”, і “Хлопець, як кріп”. Коментарі тут, очевидно, зайві...

Тож “нікчемність” рослини, якою обзивають українців, накладає відтінок нікчемності, малозначу-

щості на самих українців, посилюючи семантичну складову зверхності й зневаги, закладену вже в самому пейоративі “укроп”.

Найкумедніше, що створений у середовищі сепаратистів і російських окупантів образливий неологізм “укроп” припав до душі й нашим країнам по цей бік фронту. Навперейми “укропами” називають себе інформаційні агенції, депутатські об’єднання в парламенті, арт-фестивалі, а співочий гурт “Тайдамаки” записав навіть кліп на пісню “Укроп”, рефреном у якій звучать слова: “Ми всі – укропи” [8]. Перетнуло це слово вже й кордони України [9]. В усіх згаданих випадках слово “укроп” розшифровують як “український опір” або “українська опозиція”.

Незважаючи на таке “патріотичне” переосмислення цього пейоратива, сам факт прийняття за самоназву образливого прізвиська, даного нам ворогом, викликає неприємне відчуття вторинності, недоумкуватості, креативної безпорадності, меншовартості, лакейського схиляння перед чужинцем, тонко помічене в наших землячків ще великим Тарасом і затавроване ним у безсмертних рядках:

“...Німець скаже: “Ви моголи”.

Моголи! Моголи!...”

Так і тут:

“Сепар скаже: “Ви укропи”.

– Укропи! Укропи!”

Повторилася один до одного ситуація, яка склалася в Радянському Союзі та й за незалежної України, коли чимало наших співвітчизників, особливо на південному сході країни, а також у східній діаспорі, маючи нульовий рівень національної самосвідомості, по-рабському взяли собі за самоназву пейоратив “хахли”, накинений українцям російськими імперцями. Гадаю, що не лише мені доводилося неодноразово чути в побутовому спілкуванні, як деякі наші країни самі себе називали (а, може, й дотепер називають) “хахлами” й “хахлушками”.

Але хахол не був би хахлом, якби в своєму самоприниженні перед окупантом не намагався дійти до крайніх меж, до абсурду. Недарма складено прислів’я, що коли в Москві стрижуть нігті, у Києві ріжуть пальці.

Маю на увазі емблеми з кущиком кропу на шевронах, головних уборах військових одностроїв добровольчих батальйонів та Збройних сил України, які дехто з прихильників “українського опору” чи “української опозиції”, очевидно, сприймають як власний символ.

З кумедним ентузіазмом демонструють ці шеврони Президент П. Порошенко [10], волонтери [11], а добровольці батальйону “Донбас” (можливо, й інших) та вояки ЗСУ носять їх на своїх одностроях.

Ініціатором і розробником військової атрибутики із зображенням кропу став київський художник Андрій Єрмоленко. В одному зі своїх інтерв'ю [12] він пояснює вибір для шевронів саме цієї рослини тим, що кріп відлякує колорадських жуків (нагадаю, “колорадами” прозивають сепаратистів за кольори їхньої символіки – т.зв. “георгіївських” стрічок), а також бажанням “посміятися” з ворогів: “Нас намагаються принизити, а ми з того всього сміємося”.

Правда, А. Єрмоленко “не помічає”, що назва рослини (“укроп”) – *російська*, а не українська, і вона не має нічого спільного з українською рослинною та військовою символікою. По-українському ця рослина зветься “кріп”, і в контексті *української* мови її назва цілком відмінна в своєму звучанні від “укропа” як аббревіатури виразу “український опір”. Це є свідченням певної амбівалентності, роздвоєності свідомості прихильників “укропної” самоназви, химерного змішання в їхніх головах двох ідентичностей, що характерне, на жаль, для багатьох російськомовних українців.

По-друге, символіка – це серйозна річ, вона покликана метафорично відображати сутнісні особливості об'єкта – у нашому випадку – українського вояка. Його однострій – це елемент традиційної національної культури, маркер ідентичності, і носити на ньому якісь емблеми, “щоб посміятися”, як каже А. Єрмоленко, та ще й накинени ворогом, – це принизливо для військової честі солдата, для армії, для народу й держави, які ця армія захищає.

Така логіка не витримує жодної критики, є дилетантською, абсурдною. Бо якщо йти за нею, то, відповідно до іншого накиненого нам окупантами пейоратива – “укропітек”, українські вояки, “щоб посміятися”, мали б носити на шевронах своїх одностроїв зображення мавпи?

По-третє, як уже зазначалося вище, у традиційній українській символіці кріп відсутній, будучи рослиною в естетичному плані абсолютно невиразною, нікчемною.

Традиційним рослинним символом боротьби за українську незалежність є популярний у національному фольклорі, естетично насичений образ червоної калини, використаний, зокрема, у відомій стрілецькій пісні-гімні “Ой, у лузі червона калина”. До речі, зображення грона червоної калини наявне на емблемах деяких підрозділів ЗСУ [13, 155].

Є ще чимало інших опоетизованих народною художньою традицією рослинних символів, що вже протягом століть слугують естетичним ідеалом для українців. Це – дуб, явір, сосна, верба, вишня, тополя, колоски пшениці, барвінок, мак, мальви, чорнобривці, рута, материнка, братки тощо.

Зрозуміло, що кріп в естетичному плані програє всім названим вище рослинам через свою невиразність, і саме тому народ ніколи не надавав йому певного символічного значення. Обрати його за символ могли люди естетично сліпі й далекі від українських національно-культурних традицій.

Ніколи й у жодній країні світу не був кріп і військовим символом. У нас таким символом охоронців рідної землі, славних лицарів Війська Запорозького був войовничий козак з мушкетом, а для сучасних героїв, що з таким самим завзяттям, як і козаки, боронять рідну землю й проливають за неї свою кров, якісь невіглази обрали за символ... крилату парасольку кропу, непоказну городню рослину. До речі, козаки з мушкетами, списами, шаблями також представлені як символи окремих сучасних підрозділів ЗСУ [13, 157, 247], є вони й у доробку А. Єрмоленка. То навіщо ж на одностроях хоробрих захисників України вмщати додатково якусь неоквиристу символіку, та ще й створену – наче на глум! – за асоціацією з образливим, російським за походженням прізвиськом українців?

І тут виникають питання до тих, хто затверджував емблеми з кропом як елемент однострою українських вояків. Ці посадовці виявили абсолютне невігластво стосовно традиційної української і рослинної, і військової символіки, а також низький рівень національної самосвідомості й гідності.

Говорячи далі про дух національного опору, не можна оминати й такої дражливої теми, як використання російської ненормативної лексики, а простіше сказати, матюків у протестній риторичі.

Маю на увазі, передусім, матюкливий слоган “Путін – х...ло”, що його часто можна почути на мітингах і демонстраціях, переважно в Центральній та Південно-Східній Україні, які сильно постраждали від зросійщення. Звичайно, кривавий диктатор імперської Росії заслуговує на найгостріший осуд, але українцям не пасує своє обурення висловлювати цинічними російськими матюками та ще в присутності дітей!

Зауважмо, що цей слоган спрямований не тільки особисто проти Путіна, а й проти всіх його співвітчизників, які підтримують дії свого президента щодо ескалації війни в Україні.

Те саме стосується й аббревіатури “ПТН–ПНХ”, яка багатьом нашим країнам видається дотепною, хоча вона не має нічого спільного з українською культурою, є цинічною й образливою для українців. Прикро, що навіть Надія Савченко, справжня героїня нашого народу, українська Жанна д'Арк, також “оскоромилася” цим вульгарним висловом, надіславши його російському президентові через ЗМІ [14].

Ця аббревіатура, як і згадана вище матюклива “кричалка”, може подобатися позбавленим національного коріння “укропам” на ймення “какая-разница”, українці ж повинні уникати люмпенських слів і виразів, якщо вони мають національну самосвідомість і хочуть уберегти свою національну ідентичність від руйнації.

Масове вживання російських матюків, яке вже стало буденною річчю на всій території України, зокрема й у західній частині держави з її начебто “європейською” культурою, враховуючи й середовища людей з вищою освітою – педагогів, лікарів, митців, науковців, – стало яскравою ознакою певної культурної деградації українського суспільства, його денационалізації та виродження.

Адже матюки абсолютно не властиві українській традиції, вони занесені, мов пошесть, на українську землю російськими окупантами, міцно тут закорінилися й поступово руйнують нашу національну ідентичність, роблять нас брутальними, обмеженими, примітивними. На жаль, ні сімейне виховання, ні школи й університети, ні ЗМІ, ні церква поки що не можуть дати ради з цим потворним явищем, яке дедалі більше охоплює нашу країну.

Це – справжній виклик для українського суспільства, подолати який зможе тільки запроваджена державою система виховання високодуховних, високоморальних й національно свідомих інтелектуалів на засадах релігії та національних традицій. Показово, що за майже тотального вживання російських матюків у побуті сучасною українською молоддю, саме релігійні й націоналістичні молодіжні осередки відкидають їх. І це дає підстави для оптимізму, для віри в моральне й духовне відродження нації.

Що ж до “мови ворожнечі” як такої, то вона існуватиме, допоки люди (їхні соціальні, етнічні, конфесійні групи) ворогуватимуть між собою, поки вони не навчаться мирно вирішувати всі конфлікти, поки в світі не запанує християнська любов.

Висновки: 1. Російсько-українська війна 2014–2015 років спричинилася до розширення лексичного складу “мови ворожнечі”, що застосовується у взаємних оцінках між прихильниками законної влади й сепаратистами.

2. Сторони конфлікту вживають іронічно-зневажливі назви стосовно одна одної, принизливо характеризуючи супротивників за ознаками території, розумових здібностей, політичної орієнтації, злочинних методів воєнної діяльності, соціальної поведінки, національної приналежності.

3. Серед образливих прізвиськ прихильників законної влади з боку сепаратистів вживаються здебільшого слова з етнічною конотацією, що виражається в появі розгалуженого гнізда неологізмів із

коренем “укр.” (“укра”, “укропи”, “укропитеки” тощо). Це – відгомін ідеології й політики зверхників Росії та т.зв. днр/лнр, спрямованих на створення негативного етностереотипу українця та на організацію етноциду українців на окупованих територіях.

4. Натомість з українського боку пріоритет належить прізвиськам супротивника, утвореним у зв’язку з їхньою політичною позицією, символікою, світоглядно-поведінковими моделями.

5. Одними із найпопулярніших пейоративів щодо українців стали слова “укра”, “укропи” та похідні від них. Це, на нашу думку, пов’язане з суттєвими змінами в колективному несвідомому російсько-сепаратистських учасників подій, які змінили свої уявлення про українців як етнічно неповноцінних і покірних волі “старшого брата” “хахлів” і побачили в них – унаслідок бойових дій – представників самодостатньої української нації.

6. На появу такого сприйняття українців сепаратистами вплинуло, мабуть, і те, що останні протиставили себе державі Україна та українським громадянам різних національностей.

7. Доведено неприйнятність для українців називання себе “укропами”, що принижує їхню національну гідність, шкодить розвитку національної самосвідомості наших краян.

8. Таким самим приниженням національної гідності українців є носіння емблем із зображенням кущиків кропу на одностроях вояків ЗСУ та добровольчих угруповань, які абсолютно не відповідають традиційній українській рослинній і військовій символіці.

9. Принижують національну гідність українців і матюкливі слогани й аббревіатури, що з’явилися в Україні під час російсько-української війни і спрямовані проти президента РФ В. Путіна як уособлення імперської експансіоністської політики очолюваної ним держави. Українці повинні якомога швидше позбавлятися колоніальної спадщини, зокрема й російських нецензурних висловів, які не мають нічого спільного з українськими культурними цінностями, руйнують моральні засади українства.

1. Менделеева Д. “Колорады”, “ватники”, “укропы”. Язык вражды и риторика ненависти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravmir.ru/koloradyi-vatniki-ukropyi-yazyk-vrazhdy-i-ritorika-nenavisti/#ixzz3W5DYm1c2>.

2. Укропитек – недостающее звено в цепи эволюции – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fishki.net/1462837-ukropitek--nedostajuwee-zveno-v-cep-i-jevoljucii.html> 2. 3. Тягнибок О. Хроніка етнічних чисток в Україні – 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/5374cf50ba93d/#comments> 4. Лябіна А. Новый русско-украинский словарь: 10 неологизмов постмайдана [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу: <http://www.kem.kp.ru/daily/26258.5/3137433/?sr=2>; Укроп / Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%BF>.
5. Трезубов В. Явление укров – главных врагов путинской нечисти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sensor.net.ua/resonance/296136/yavlenie_ukrov_glavnyh_vragov_putinskoj_nechisti.
6. Максимович М. Дні та місяці українського селянина [Текст] / М. Максимович // упоряд., пер. з рос., вст. ст. та примітки В. Гнатюка. – К.: Обереги, 2002. – 176 с.
7. Дмитренко М. Українські символи [Текст] / М. Дмитренко та ін. – К., 1994; Словник символів культури України / за заг. ред. В. Коцура [Текст] – 3-тє вид. – К.: Міленіум, 2005. – 352 с. 8. “Гайдамаки” зняли патріотичний кліп на пісню “Укроп”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tabloid.pravda.com.ua/lounge/54b8fd796f1b2/>.
9. Що за бульба без укропа? – Мінськ відсвяткував День Волі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/03/25/7062671/>.
10. Порошенко расшифровал значение слова “укроп” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/3415960-poroshenko-rasshyfroval-znachenye-slova-ukrop>.
11. Думан В. З онлайн на війну: як волонтерить “Мілітарний портал” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/volunteers/2014/12/11/185545/>.
12. Стельмах І. Як українці стають “укропами” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26519406.html>.
13. Карпов В. Військова символіка держави [Текст] / В. Карпов. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 2007. – 267 с.
14. Надія Савченко передала на волю аркуш із шістьма літерами про Путіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/news/2014/07/17/nadiya_savchenko_peredala_na_volyu_lystok_z_shistma_literamy_pro_putina